

Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban

Szerkesztő

KÖKÉNYESI ZSOLT

L'Harmattan
2022

A kötet kiadása a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, az ELTE Tematikus Kiválósági Program „Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció” elnevezésű pályázatának keretében valósult meg.

Borítókép:

A nagyszombati jezsuita gimnázium matrikulájának 1767. évi oldalrészlete
Nomenclator gymnasiographus sive liber historiarum gymnasii societatis Jesu
Tyrnaviae una et eiusdem studiosorum nomina complectens, continuatus ab anno
1695 [– ad a. 1772] 238v.

Egyetemi Könyvtár és Levéltár (kézirat) Ab122

Köszönettel tartozunk a British Museumnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltárának, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjának és a Wien Museumnak, amiért a kötetben szereplő képek közlését lehetővé tették.

Szöveggondozás: Székely Júlia

© Szerzők, Szerkesztő, 2022

© L'Harmattan Kiadó, 2022

ISBN 978-963-414-931-6

DOI: <https://doi.org/10.56037/9789634149316>

ISSN 2732-1959

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó igazgatója.

A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: +36-1-267-5979

www.harmattan.hu

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

A KATOLIKUS OKTATÁS INTÉZMÉNYI KERETEI

Fazekas István: Észrevételek a jezsuita gimnáziumok diákságának társadalmi összetételéhez (17–18. század)	11
Szekér Barnabás: <i>Deo et Regno</i> . Az első váci nemesi kollégium megalapítása és szervezete	31
Olga Khavanova: A budai Terézia Akadémia. Exkluzivitás vagy egyenlőség?	61

A RENDI MŰVELTSÉGSZERZÉS LEHETŐSÉGEI

Kökényesi Zsolt: Művelődés és kapcsolatépítés. A bécsi <i>Landschaftsakademie</i> magyar tanulói (1688–1749)	79
Dóbké Ágnes: Oktatás és nevelés a Collegium Germanicum et Hungaricumban és a Collegium Romanumban. Adalékok a római tanulmányok magyarországi hatásának 18. századi történetéhez	113
Vaderna Gábor: A nevelésről való tudás társadalmi áramlása. Gróf Teleki László neveléstana	133

CSALÁDI STRATÉGIÁK

Viskolcz Noémi: Papi szemináriumok és Ritterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665–1705)	149
Ugry Bálint: Erdődy Ádám <i>Kavalierstourja</i> . A nemesi ifjak gavallérkörútjai mint átmeneti rítusok	181
Károlyi Bálint: Adatok a Magyar Kamara elnökeinek és leszármazottaiknak iskoláztatásáról a 17. században	207
Névmutató	225
Helynévmutató	237

ERDŐDY ÁDÁM KAVALIERTOURJA

A NEMESI IFJAK GAVALLÉRKÖRÚTJAI MINT ÁTMENETI RÍTUSOK

UGRY BÁLINT

Ádám Erdődy's *Kavalierstour*. The *Grand Tour* as rite of passage

Kavalierstour – somewhat similarly to the English *Grand Tour* – was an educational journey in the early modern period undertaken by young noblemen. During the long-term journey, travellers could become acquainted not only with foreign countries and languages, but with other members of their class and forms of courtly representation. By the middle of the 17th century, *Kavalierstour* became an accepted part of the education of Hungarian aristocracy, as well. The study presents and analyses the *Kavalierstour* of Ádám Erdődy (1645–1668), a member of a Hungarian–Croatian noble family. The youngster travelled extensively in Italy and spent nine months in Rome, where he studied the Italian language, law, architecture, music, practiced himself in horse riding and received physical education. He visited the sights of cities, the papal and princely courts and got in touch with other young Kavaliers. The study also interprets the *Kavalierstour* of Ádám Erdődy as a rite of passage.

A *Kavalierstour* Európában (rövid áttekintés)¹

A *Kavalierstour*² a kora újkori Európában számos főnemesi ifjú tanulmányainak képezte részét, illetve jelentette azok lezáró szakaszát. Páratlan sikere mutatja, hogy megfelelő reflexiója volt azoknak a 16. században kezdődő változásoknak, amelyek újrapozicionálták a főnemesség helyét a(z udvari) társadalomban. A *Kavalierstour* mintegy beléptette az ifjakat abba a közösségbe, amelynek életük végéig tagjai voltak. Ennek megfelelően céljaiban is eltért a (külhoni) egyetemlátogatásokétól – a *Kavalierstourra* indulók ezen jórészt már korábban átestek. A *Kavalierstourokon* részt vevő ifjak egyszerre végeztek elméleti és gyakorlati tanulmányokat: nyelvet, jogot, számtant éppúgy tanultak, mint lovaglást, táncot vagy zenélést. Egyik legfőbb feladatuknak számított, hogy megismerjék társadalmi rendjük tagjait (a legmagasabb pozíciókat betöltőktől kezdve egészen a kortársaikig), interiorizálják az udvari társadalom viselkedési normáit, ismereteket szerezzenek a nemzetközi poli-

¹ E helyütt csak rövid áttekintésre vállalkozom. A témáról néhány újabban megjelent (főként német nyelvű) irodalom: Antje Stannek: *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main–New York, 2001. (Geschichte und Geschlechter 33.); Mathis Leibetseder: *Die Kavalierstour. Adelige Erziehungsreise im 17. und 18. Jahrhundert*. Köln–Weimar–Wien, 2004. (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 56.); Eva Bender: *Die Prinzenreise. Bildungsaufenthalt und Kavalierstour im höfischen Kontext gegen Ende des 17. Jahrhunderts*. Berlin, 2011. (Schriften zur Residenzkultur 6.); Gerrit Verhoeven: *Europe within Reach. Netherlandish Travellers on the Grand Tour and Beyond (1585–1750)*. Leiden–Boston, 2015.

A nyitó fejezet egyes megjegyzéseinek lábjegyzetelésétől kénytelen vagyok eltekinteni. Az öszszegző gondolatokhoz könyvtárnyi szakirodalmat kellene mozgósítani.

² Az olasz vagy francia nyelvből átvett, a *cavaliere* vagy a *chevalier* (azaz lovag) szavakból germanizálódott *Kavalier* kifejezés az 1600-as évek elején jelent meg a német nyelvterületeken élők szóhasználatában. Az útnak induló ifjú „lovagok” maguk is a *Kavalier* szót használták, amikor magukról írtak naplójukban, hazaküldött leveleikben. A német területek egykori szóhasználatában ezen utakat legtöbbször *Länderreise*, *Große Tour* vagy *Grand Tour* névvel illeték; a *Kavalierstour* fogalmát a 19. századi német történetírás alkotta meg. Ezt a kifejezést használja a jelenkori német nyelvű szakirodalom is a kora újkori nemesi tanulmányutak jelölésére. (Stannek: *Telemachs Brüder*, 10–13; Leibetseder: *Die Kavalierstour*, 19.) A hazai történetírás adaptálta a *Kavalierstour* fogalmát. (Például Toma Katalin: Nádasdy István európai tanulmányútja. A *Kavalierstour* alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 192–214.; Anna Fundárek: Study Tours of Aristocrats of Upper Hungary: The Significance of Kavalierstour in the Pálffy Family in the 16th and 17th Centuries. In: *A Multiethnic Region and Nation-State in East-Central Europe. Studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present*. Ed. László Szarka. Bp.–Colorado–New Jersey, 2011. 64–91.; Péter Ötvös: Die Kavalierstour des Jungen Grafen Széchényi Zsigmond. In: *Reisen über Grenzen in Zentraleuropa*. Hrsg. András Balogh – Christoph Leitgeb. Wien, 2014. 17–25.) Mégis megfontolandó a jelenség nevének „magyarrá fordítása”. Kalmár János nemrég megjelent tanulmányában a *gavallérkörút* kifejezést használta Esterházy II. Pál Antal külföldi tanulmányútjának leírásakor (Adalékok Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ pályájához. *Századok* 153 [2019] 1141–1166.). Magam e tanulmányban (még) a német kifejezést használom, de a későbbiekben igyekszem hozzájárulni ahhoz, hogy a *gavallérkörút* fogalma átvehesse a *Kavalierstour* helyét a magyar nyelvű szakirodalomban.

tika viszonyairól, bejárják a kultúra és a reprezentáció tereit (átvitt és valós értelemben egyaránt). Tanulmányaik mellett, illetve azok részeként városok látványosságait, uralkodói központokat, udvarokat és azok gyűjteményeit keresték fel. Az „utazva tanulás”, illetve az „utaztatva nevelés” módszeréhez az alapvetést azok a főként a 16. század második felében született elméleti munkák szolgáltatták, amelyeket összefoglalóan *apodemicáknak* nevez a történet- és az irodalomtudomány. Az *ars apodemica* teoretikusai amellet érveltek, hogy a műveltség megszerzésének egyik fő forrása az utazás (*peregrinatio erudita*). A *Kavalierstourok* számára is iránymutató művek a tudományokban képzett személy jelenlétét írták elő azok számára, akik nem rendelkeztek kellő műveltséggel, és az utazás gyakorlatában is járatlanok voltak. A fiatalok tanulmányútjainak kísérői, „lelkük és értelmük vezetői” az udvarmester (*Hofmeister*) és/vagy a nevelő (*praeceptor*) voltak. A fiatalok emellett külföldön jellemzően magánúton folytattak tanulmányokat: felfogadott tanítók segítségével végezték azokat. Gyakran látogattak olyan tanintézményeket, ún. lovagi akadémiákat (*Ritterakademie*), amelyeket kifejezetten főrendek számára létesítettek. Ezek a kora újkor folyamán az európai társadalom legfelsőbb rétegének exkluzív szocializációs helyszíneivé váltak. Az akár magántanítók közreműködésével, akár intézményes kereteken belül zajló tanulmányokat szinte mindig a feszített napirend jellemezte. Amint arra számos forrás rávilágít, a néhány hónaptól akár éveken át tartó időszak a fiatalok számára fizikálisan és emocionálisan is megterhelő volt. Hasznosságáról már a korszakban is vitákat folytattak, mégis mint nevelési, tanítási módszer, illetve mint átmeneti rítus (lásd a tanulmány utolsó főfejezetét) képes volt fennmaradni a korszak végéig, sőt mintául szolgált a fiatalok 19. századi tanulmányi célú utaztatásához is.

A *Kavalierstour* a 17. századi Magyar Királyság főrendjeinek nevelési gyakorlatában – az elmúlt évtizedek kutatásai

A magyarországi ifjak *Kavalierstour*jait vizsgáló kutatók az utóbbi bő másfél évtizedben kezdték alkalmazni a külföldi (elsősorban német nyelvű) szakirodalom tanulságait saját kutatásaikban. A hazai történészek közül elsőként Toma Katalin adta egy *Kavalierstour* elemzését; 2005-ben megjelent tanulmányában Nádasdy Istvánnak (1653–1685/1686) és az őt kísérő ifjabb Zichy Istvánnak (1647–1700) európai tanulmányútját mutatta be.³ Nádas-

³ Toma: *Nádasdy István európai tanulmányútja. A Zichy család tagjainak Kavalierstourown való részvételéhez lásd még Károlyi Bálint jelen kötetben olvasható tanulmányának kapcsolódó fejezetét.*

dy III. Ferenc (1623–1671) fia 1669-ben indult útnak, hogy német, holland, spanyol-németalföldi, francia és itáliai városokat, illetve udvarokat látogasson meg. A nagyszabású terv része volt, hogy az ifjú először a párizsi, majd a torinói lovagi akadémián végezzen tanulmányokat. Végül csak az előbbi valósult meg, mert az utazás az apa elfogása miatt félbeszakadt. (A későbbi országbíró, Nádasdy Ferenc fiatalkori itáliai útjáról és római tartózkodásáról több forrás is beszámol.⁴) A Pálffy családból többen teljesítettek *Kavaliers-tourt* a 17. századi folyamán. Anna Fundárková IV. Miklós (1619–1649) római lovagi tanulmányairól számolt be, illetve I. Ferenc (1660k–1687) európai körútját ismertette gazdag forrásanyag bevonásával.⁵ Ötvös Péter Széchenyi Zsigmond (1681–1738) 1699 és 1701 közötti itáliai tanulmányairól írt dolgozatot a közelmúltban,⁶ aminek alapját a *Peregrinatio Hungarorum* című sorozatban megjelent forrásközlése szolgáltatta.⁷ Ugyanebben a sorozatban Szelestei Nagy László adta közre a Batthyány Kristófot (1637–1685) európai körútján kísérő „nemes inas” naplóját.⁸ Batthyány I. Ádám fia számos német és itáliai várost és udvart látogatott meg 1657–1658 közötti, féléves útja során, amelyet, bár Kristóf intézményi tanulmányokat nem folytatott, bátran nevezhetünk *Kavalierstournak*. Az utazás szervezője Nádasdy Ferenc volt, aki az ifjút saját maga diplomáciai küldötteként is használta.⁹ Nádasdy nemcsak utaztató, hanem maga is (a korabeli viszonyokhoz képest) nagy utazó volt. 1653-ban a nála jóval fiatalabb sógorával, Esterházy Pállal (1635–1713) együtt indult Regensburgba, hogy ott részt vegyenek IV. Ferdinánd római királlyá koronázásán. Esterházy az *Itinerarium in Germaniam* címmel ellátott naplójában számolt be utazásuk állomásairól. A naplóval először az azt fellelő Horn Ildikó, majd Király Péter foglalkozott.¹⁰ Említések szintjén előkerültek a tanulmányokban a 17. századi Magyar Királyság főnemesei által teljesített

⁴ Bejegyzések padovai és sienai matrikulákban: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Volumen primum. Padova: 1264–1864*. Collegit et edidit Andreas Veress. Bp., 1915. 126.; Veress Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*. Bp., 1941. 340.; Viskolcz Noémi: Nádasdy Ferenc és Róma. In: *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Szerk. Imre Mihály et al. I–II. Debrecen, 2011. I., 340–349., 341–342.

⁵ Fundárek: *Study Tours*.

⁶ Ötvös: *Die Kavalierstour des Jungen Grafen Széchenyi Zsigmond*.

⁷ Széchenyi Zsigmond itáliai körútja. A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja Ötvös Péter. Szeged, 1988. (Peregrinatio Hungarorum 1.).

⁸ *Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658*. A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja Szelestei N. László. Szeged, 1988. (Peregrinatio Hungarorum 2.).

⁹ Egyetérték Szelestei N. László erre vonatkozó megállapításaival. Lásd uo. 10.

¹⁰ Horn Ildikó: Esterházy Pál: *Itinerarium in Germaniam, 1653*. *Sic Itur ad Astra* 3 (1989) 2–3. sz. (4–5. sz.) 21–48.; Király Péter: *Itinerarium in Germaniam 1653*. Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál regensburgi útja az újabb ismeretek tükrében. In: *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Szerk. Ács Pál. Bp., 2015. 417–434. Esterházy Pál fainak tanulmányaihoz lásd Viskolcz Noémi jelen kötetben olvasható tanulmányát.

(feltételezett) *Kavalierstourok*, illetve akad olyan példa is, hogy a már publikált forrásanyag ellenére sem született elemzés egy-egy gavallérkörútról.¹¹

Az Erdődyek *Kavalierstourjai*

Az Erdődy család magyarországi ágából többen is teljesítettek *Kavalierstourt* a 17–18. század folyamán. A magyarországi ág alapítójának Erdődy I. Tamás (1558–1624) horvát-szlavón bánt tartja a történetírás. Fiai még az itáliai *peregrinatio academica* hagyományát folytatták a 17. század elején, de unokája, I. György (1613–1663) felsőfokú tanulmányainak helyszíne – a család tagjai közül elsőként – már nem Itália, hanem Spanyol-Németalföld volt: a II. Fülöp által 1559-ben alapított douai-i egyetemre iratkozott be. Tudomásom szerint ő volt az első magyar főrend, aki Párizsban folytatott lovagi tanulmányokat – ezek az ő esetében magánstúdiumokat jelentettek: lovagló-, vívó- és táncórákat vett, az ország nyelvét tanulta. Egyben György volt a családban az első, aki nagy európai körúttal tervezte lezárni tanulmányait. Külföldi tartózkodásáról, annak viszontagságairól, az ifjú nehéz anyagi helyzetéről Benda Borbála és Dicső-Erdődi Balázs számoltak be a *Századokban* megjelent tanulmányukban.¹² A következő generációból I. Ádámot (1645–1668) – György unokaöccsét – apja, Imre (1617–1690) már tudatosan *Kavalierstourra* küldte. Ádám unokatestvére, I. Sándor (1644–1681) is hasonló utazáson vett részt; Rómában ő is bizonyosan folytatott lovagi tanulmányokat. A familia magyarországi ágának következő generációjából kikerült ifjak közül hárman teljesítettek *Kavalierstourt* – mindegyikük a 18. század első felében. Erdődy Kristóf (1649–1704) fia, I. József (1685k–1723) a zágrábi jezsuita gimnáziumban töltött időszak után bátyjaihoz hasonlóan Rómában tanult. Nem tudjuk, melyik intézmény diákja volt, de 1704 és 1708 között bizonyosan a városban tartózkodott.¹³ Két, ugyancsak Rómában tanult bátyjával (László Ádám nyitrai és Gábor Antal egri püspökkel) ellentétben azonban nem az egyházi pályát választotta (illetve választották neki); katonai karriert futott be.¹⁴ Később Erdődy IV. György (1680–1759) küldte két fiát *Kavalierstourra*: I. Antaltól (1714–1769) sajnos csak egy – de annál információgazdagabb –

¹¹ Készülő doktori disszertációmban kívánok minél teljesebb képet nyújtani a jelenségről, annak magyarországi recepciójáról, sajátosságairól.

¹² Benda Borbála – Dicső-Erdődi Balázs: Erdődy György peregrinációja (1631–1635). *Századok* 143 (2009) 4. sz. 919–943.

¹³ Három nagybátyjához, Erdődy III. Györgyhez Rómából írott latin nyelvű levelét találtam meg a Pozsonyi Nemzeti Levéltárban: Slovenský národný archív (Pozsony), Ústredný archív rodu Erdődy (= SNA ÚAE), Korešpondencia Juraj II. Erdődy, Listy Józef Leopold Erdődy, fol. 1–2., 5–6., 17.

¹⁴ Benda–Dicső-Erdődi: *Erdődy György peregrinációja*, 929.

levelet ismerek, I. János Imre (1723–1789) utazásáról hazaküldött levelei (28 darab!) azonban szerencsés módon megmaradtak a családi levéltárban, és egy jól szervezett *Kavalierstour*ról számolnak be.¹⁵

Erdődy Ádám *Kavalierstour*ja

A források

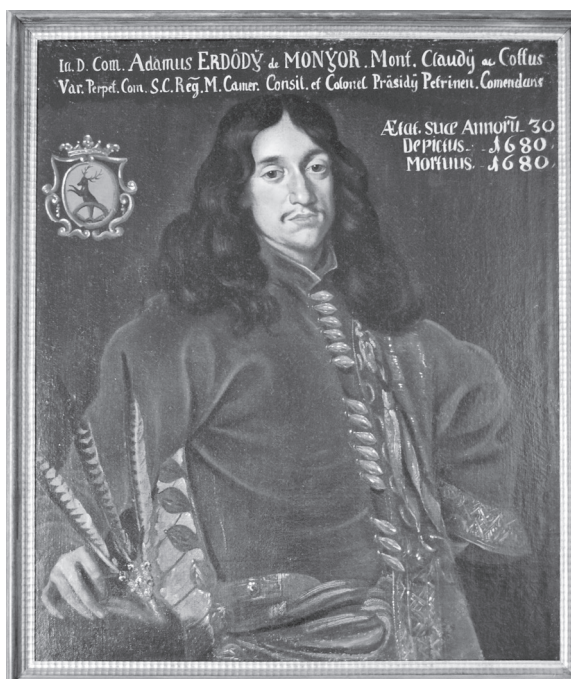
Erdődy Ádám *Kavalierstour*jára 1661–1663-ban került sor. Forrásai azok a levelek, amelyeket az ifjú és udvarmestere, Ernst Melchior Höfflinger írtak az utazást szervező apának, Erdődy Imrének. A missziliseket a Szlovák Nemzeti Levéltár Központi Levéltára őrzi.¹⁶ Az ifjú által vezetett napló, a kiadásokról készült számadások, számlák – a *Kavalierstou*roknak a családi levéltárakban leggyakrabban megőrződött dokumentumai – nem maradtak fenn. Ádámtól 19, Höfflingertől 27 Erdődy Imrének címzett levelet találtam: előbbi leveleit hol magyarul, hol latinul, hol olaszul írta; Höfflinger viszont kizárólag latinul adott hírt az útról. Ádám levelei rövidebbek, gyakran Höfflingeréi kivonatainak tűnnek, sokszor diktálás után írhatta őket az ifjú. Úgy tűnik, hogy a levelek (legalábbis a nevelő által írottak) hiánytalanul megmaradtak, így az utazást az elejétől majdnem a végéig nyomon tudjuk követni általuk.

A forrástípus nagyban meghatározza a történeti narratívát, az események történelmi elemzését, ezért szükséges néhány megjegyzést tennem a feltárt dokumentumok (a misszilisek) adta lehetőségekről és korlátokról. A levelek egyrészt jelentések, amelyeknek a feladatuk, hogy megnyugtassák a „munkaadót” arról, hogy az utazás és az ifjú nevelése jól halad, illetve hogy az apa által folyósított összegek költése racionális módon történik. A misszilisek másrészt (informális) folyamodványok: az utazók újabb pénzügyi támogatásokat próbáltak általuk szerezni az út és a taníttatás folytatásához. A legtöbbet így az utazás menetéről, a tanulmányok szervezéséről, magukról a tanulmányokról és mindezek költségeiről tudhatunk meg a forrásokból. Szerencsés módon a levelek tartalmaznak információkat arra vonatkozóan, hogy az ifjú kikkel kötött ismeretséget az út során, mely magas rangú személyeket keresett fel. A legnagyobb hiány, amivel e forrástípusnál számolnunk kell, az az, hogy a felkeresett látványosságokról, illetve az utazók hozzájuk fűzött megjegyzéseiről nem tudósítanak.

¹⁵ SNA ÚAE, Korešpondencia Juraj Leopold Erdődy, Listy Anton Erdődy (1734–1757), fasc. 1. [číslo škatule 158.], fol. 4–5.; illetve SNA ÚAE, Korešpondencia Juraj Leopold Erdődy, Listy Ján Imrich Erdődy (1738–1754), fasc. 1. [číslo škatule 159.], fol. 14–42.

¹⁶ SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy. Listy Adam Erdődy [číslo škatule 116.], fol. 1–28., 40–41. és fasc. 1. 138–139.; illetve SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [číslo škatule 117.], fol. 30–82.

Mivel eddigi kutatásaim során nem kerültek elő újabb források, a következőkben a megtalált levelek segítségével kísérlem meg bemutatni azt a nagyjából másfél évig tartó *Kavalierstour*t, amelynek fő helyszíne Itália, azon belül pedig Róma volt, ahol Ádám majdnem egy éven keresztül tartózkodott. A levelek végén lévő dátumok és helyszínek révén, illetve a bennük szereplő információk alapján könnyen összeállítható az itáliai tanulmányok itineráriuma, amelyet a tanulmány végén, függelékben közlök.

1. kép Ismeretlen festő: Erdődy Ádám,
(a később keletkezett felirattal ellentétben) 1668.
Magángyűjtemény (fotó: Bubryák Orsolya)

Az utazók és további fontos személyek

Erdődy Ádám Erdődy I. Imre és Forgách Éva (?–1670u) egyetlen (felnőtt-kort megért) gyermeke volt, feltehetően 1645-ben született.¹⁷ 1655–1656-ban

¹⁷ Bubryák Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóczi Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Bp., 2013. (De Signis 1.) 340. 924. j.

Bécsben a jezsuita gimnáziumban tanult.¹⁸ 1665-ben lett varasdi főispán, illetve Petrinyavár főkapitánya, 1666-ban tette le királyi kamarási esküjét a császárvárosban.¹⁹ 1667-ben jegyezte el Rákóczi Erzsébetet (1655–1707), menyegzőjüket 1668. február 4-én (vagy 5-én) Nagysárosban tartották.²⁰ A frigy a család ezen ága anyagi helyzetének stabilizálását szolgálta. Ádám az esküvő után három héttel, február 24-én elesett a török ellen vívott szászlónyai (mára azonosíthatatlan település) csetepatéban. Az ifjú ekkor még nem töltötte be 23. életévét.²¹ Felesége a szepeshelyi Szent Márton-templomban állíttatott emlékére halotti címert, amelynek mintájául az Esterházy László (1626–1652) számára testvére, Pál által 1652-ben a nagyszombati jezsuita templom hajójában kifüggesztett halotti pajzs szolgált.²² Ismert Ádám egy arcképe is, amely az 1660-as évek második felében készülhetett, és feltehetően egy Bécsben működő németalföldi származású festő műve. (1. kép)²³

Erdődy Ádám udvarmestere, Ernst Melchior Höfflinger Ernst Höfflinger münsteri polgármester és Christina Herding fiaként látta meg a napvilágot. Anyai nagyapja, Hermann Herding is münsteri polgármester volt. Két felnőttkort megért fiútestvéréről van tudomása a kutatásnak: Ferdinand Markusról (†1662) és Johann Casparról (1620k–1692u). Ernst Melchior utóbbival együtt 1648. november 7-én iratkozott be a sienai egyetemre.²⁴ Johann Casparról további, kutatásaim szempontjából érdekes adattal is rendelkezem. Tanulmányait szülővárosában kezdte, majd 1647–1648-ban a római

¹⁸ Zuzana Ludiková – Mikó Árpád – Pálffy Géza: A szepeshelyi Szent Márton-templom, egy felső-magyarországi katolikus központ késő reneszánsz és barokk sírkövei és halotti címerei. *Művészettörténeti Értesítő* 56 (2007) 2. sz. 313–344., 327. (Fazekas István közlése nyomán.)

¹⁹ Uo. 328.

²⁰ Bubryák: *Családtörténet és reprezentáció*, 173., 329. 643. j.

²¹ Bubryák: *Családtörténet és reprezentáció*, 173., 330. 644. j., illetve 247, 340. 924. j. Temetési beszéde 1668. október 9-én hangzott el, majd nyomtatásban is megjelent: Landovics István: *Thesaurus absconditus in agro: Az az, az tekintetes nagyságos Groff Erdoedi Familianak egyik kincse Tekéntetes es Nagyságos Monirokeréki, Groff Erdeödi Adam, Montis Claudii, Varasd Vármegienek fő Ispánia, Romai Császárnak, es Magyar Országai Koronás Királiunknak Bejároia, Petrinyei vég-helynek fő Capitánya illendő tisztességgel, A' Nemes Szepesi Captolomban el temettetet és érdemlet dicsérettel tulajdon jo cselekedeti tündöklő fenjességében temetése fölöt ki mutatot kincs*. Nagyszombat, 1669. (RMK I 1090a.)

²² Ludiková–Mikó–Pálffy: *A szepeshelyi Szent Márton-templom*, 327–328.; Bubryák: *Családtörténet és reprezentáció*, 176. A halotti zászló szövegeit közli Botka Tivadar: *A Rákóczyak ifjabb ága. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 3 (1865) 1–20., 16.

²³ Bubryák: *Családtörténet és reprezentáció*, 247–248. (128. és XVI. kép, illetve a festmény 19. századi másolata: 129. kép.) Itt szeretném megköszönni Bubryák Orsolyának, hogy a festmény reprodukcióját rendelkezésemre bocsátotta, hogy azt a tanulmányban szerepeltessem. Továbbá köszönöm neki a 2022. január 19-én elhangzott előadáshoz és a tanulmányhoz fűzött kritikái megjegyzéseit.

²⁴ *Das Bistum Münster. Das Stift Alter Dom St. Pauli in Münster*. Bearb. von Klaus Scholz. (Germania Sacra. NF 33/6) Berlin–New York, 1995. 310.

Collegium Germanicum et Hungaricum diákja volt.²⁵ Az Ernst Melchiorral együtt Sienában végzett tanulmányai után a bolognai egyetemre iratkozott be, ahol 1654-ig tanult. Még ugyanebben az évben ismét Rómában járt, később visszatért Münsterbe, ahol pályája csúcsán a dóm (Kollegialstift Alter Dom) plébánosa lett. Hazatérte után is többször utazott Európában (gyakran diplomáciai küldetést teljesítve: részt vett például a nijmegeni béketárgyalásokon), végrendelete pedig 1692-ben Rómában kelt.²⁶ Draskovich Borbála (Erdődy Farkas [†1647], majd Jobst Joseph Moskon [†1673] felesége) 1687. február 26-án kelt végrendeletében említi Johann Caspar Höfflingert, aki Borbála testvéreit, a későbbi országbíró II. Miklóst (1634/1635–1687) és IV. Jánost (†1692), Draskovich III. János (1603–1648) nádor fiait kísérte egyetemjárásukon és *Kavalierstourjukon* (1648–1654), valamint „néhány évig náluk alkalmas és jó szolgálatot tett”.²⁷ Mindebből az feltételezhető, hogy a Draskovich ifjak Höfflingerekkel kötött szoros kapcsolata hozzájárulhatott ahhoz, hogy Ernst Melchior Erdődy Ádám mellé kerülhetett udvarmesterként. A feltételezést erősíti, hogy az apa, Erdődy Imre anyja révén féltestvére volt a két Draskovich ifjúnak, Miklósnak és Jánosnak. Az Erdődy és a Draskovich családok szoros kapcsolatát a korszakban jelzi továbbá, hogy Miklós és János is Erdődy fiúkhoz adták feleségül lányaikat.²⁸

Ádámnak és Höfflingernek külföldi tartózkodásuk során saját szolgálja, lakája („*Lackai*”) is volt. Nevét azonban egyszer sem említették a levélírók. Arra sem adnak választ a források, hogy már útjuk kezdetétől alkalmazásukban állt-e a szolga, vagy csak Rómában fogadták fel.

Bizonyos viszont, hogy Rómában csatlakozott Ádámékhoz Erdődy I. Sándor, az ifjú unokatestvére. Sándor a douai-i peregrinus és a párizsi lovagi tanulmányokat folytató I. György és Batthyány Erzsébet (1619–1674) egyetlen felnőttkort megért fia volt.²⁹ Grazi tanulmányai³⁰ után Itáliában tanult tovább: 1662 tavaszán érkezett Rómába, majd 1662. november 1-jén iratkozott

²⁵ A Collegium Germanicum et Hungaricumban való művelődéshez lásd Dóbék Ágnes jelen kötetben olvasható dolgozatát.

²⁶ Uo. 310–311.

²⁷ Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Familienarchiv Erdődy, Lad. 3., Fasc. 3., Nr. 16. Idézi Bubryák: *Családtörténet és reprezentáció*, 427: „14. Herrn Johann Caspar Höfflinger, weillen er meine herrn gebrüeder in die Länder geführth, und etliche Jahr bey Ihnen Angebracht wie auch guete dienste gethan hat, vermache ich ein ablangeletes Khlaines vergultes Giesspökh sambt der Khandl und ain Paar Silberne Salz Vassl so zu Liechtenwaldt seint, dergestalten das solliches mit einander nach seinen Todt, seiner Jungfrau Mäml Elisabethae Felicitae von Langen heimbfallen solle.”

²⁸ Az észrevételeket Bubryák Orsolyának köszönöm.

²⁹ Bubryák: *Családtörténet és reprezentáció*, Erdődy-családfa.

³⁰ Varga Júlia: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789*. Bp., 2004. 84.

Végül még egy fontos szereplőt kell megemlítenem: Zacharias (Caharija) Waldtreich zu Ehrenportent (1623–1682). Az augsburgi származású nagykereskedő, bankár ljubljana bankjába fizették be az utazók, illetve később Erdődy Imre ügynöke(i) a váltók összegét. Ő kezelte tehát azt a pénzt, ami az utazók külföldi megélhetését biztosította. Zacharias 1623-ban Augsburgban született, egy dél-tiroli származású kereskedő, Balthasar Waldtreich fiaként. Zacharias először 1649-ben járt Ljubljában, majd hamarosan ott nyitott bank- és kereskedőházat. Főként gabonával, posztóval, szarvasmarhával kereskedett Krajnában, Stájerországban, Horvátországban és Észak-Itáliában. Polgár- és nemescsaládok, sőt a bécsi udvar számára is hitelezett; (ezért) I. Lipót 1659-ben nemességet adományozott családjának.³⁵

A *Kavalierstour*

Erdődy Ádám 1661 októberének elején indult el, hogy megkezdje *Kavaliers-tourját*. Miként az indulás pontos dátumát, úgy az utazás kiindulópontját sem ismerjük. Az feltehetően Erdődy Imre egyik horvátországi vára lehetett; a legnagyobb valószínűség szerint Petrinyavár, Szávaújvár vagy „Jászka”, azaz Jasztrebarszka.

Ádám és Höfflinger 1661. október 12-én érte el Ljubljánát – sem Ádám, sem Höfflinger nem nevezték német nevén, azaz Laibachnak a várost levelekben –, ahol bő egy hetet töltöttek.³⁶ Erdődy Ádám számára a legfontosabb esemény a városban töltött időszakban a krajnai tartományi előljárónál (*Landeshauptmann von Krain*), Wolfgang Engelbrecht von Auerspergnél (1610–1673) tett látogatás (ebéd) volt, amelynek során a továbbutazáshoz szükséges okmányokat megkapta. A városban a másik fő feladatuk a váltók és a levelezés ügyének intézése volt. Höfflinger arról tudósíthatta Imrét, hogy a kereskedőház feje, Zacharias Waldtreich – korábbi ígéretének megfelelően – vállalta a váltók ügyének intézését. A Ljubljában rajnai forintban befizetett pénzüsségeket a városban kiállított váltók fejében az utazók Itáliában Waldtreich ágenseitől vehették fel – a Pápai Állam területén természetesen scudóban. A levelek Ljubljánából Erdődy Imréhez való szállításának intézését bizonyos de Tauris atya (Pavao Jančić de Tauris [1604–1667]), a ptuji minorita kolostor apátja³⁷ vállalta, a kézbesítést pedig rendtársai végezték. A le-

³⁵ Vlado Valenčič: Ljubljanski trgovec in bankir Caharija Waldtreich (1623–1682). *Zgodovinski časopis* 26 (1972) 3–4. sz. 317–347.

³⁶ A Ljubljában kelt levelek: SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy. Listy Adam Erdődy [číslo škatule 116.], fol. 1–2.; SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [číslo škatule 117.], fol. 30–34.

³⁷ Emanuel Franjo Hoško: Pičanski biskup Pavao Jančić de Tauris (1662–1667). In: *Bertošin zbornik: Zbornik u čast Miroslava Bertoše*. 2. Ur. Ivan Jurković. Pula–Pazin, 2013. 285–300.

veleket Waldtreich kereskedői, ágensei továbbították az itáliai helyszínekre és vissza Ljubljanába. Az utazók a városban ruhaanyagot és ruhát vásároltak maguknak (sokkal alacsonyabb áron, mint azt Itáliában tehették volna). Utazóládájukat és az ifjú lovagi tanulmányaihoz szükséges felszereléseket (kard, lábvért, sarkantyú) is a városban készítették.³⁸ 1661. október 20-án, több mint egyhetes tartózkodás után hagyták el Ljubljanát.

Az utazók, miután lovaikat (bizonyos „Suppanitz”-cal) hazaküldték, Ljubljanában újakat béreltek, amelyekkel Krajnán átkelve, Goriziát érintve Muscoliig mentek (amely helység feltehetően a mai Cervignano del Friuli városrésze). Muscoliban hajóra szálltak, és tengeri úton érték el Velencét. Ott mindössze egy napot töltöttek, hogy kipihenjék a hajózás fáradalmait, majd továbbmentek Padovába. A városban a Szent Antal ereklyéit őrző zárandoktemplom (Sant’Antonio/Santo) oltáránál imáikban kérték a szent segítségét útjuk sikere érdekében. Október 28-án visszatértek Velencébe, ahonnan Höfflinger október 30-án kelt levelében számolt be a Ljubljanától odavezető útról és annak költségeiről, illetve Ádám megfázásáról.³⁹

Az utazás Rómáig tartó szakaszának az alakítását is meghatározta a zárandokhelyek felkeresésének igénye. Ádámék Velencéből ismét vízi úton (az Adriai-tengeren, illetve a Pón) jutottak el Ferraráig, majd feltehetően postajáráttal mentek Bolognába, ahol lovakat béreltek. Ezekkel tizenegy nap alatt érték el Rómába Loretón és Assisin keresztül.⁴⁰ Loreto az Adriai-tenger partjától nem messze emelkedő magaslaton helyezkedik el. A legenda szerint a terméskőből épült egyszerű házban a szent család lakott egykor, amelyet a kereszteseknek a Szentföldről való kiszorulása után angyalok szállítottak a dalmáciai Tersatto magaslatára, majd onnan az Adriai-tenger túloldalára, Loretóba. A ház köré szentély, majd a kora újkor folyamán bazilika, pápai palota és zárandokkomplexum épült – a keresztény világ egyik legfontosabb Mária-kultuszhelyét számos 17–18. századi rangos magyar utazó kereste fel (köztük protestánsok is [!]). A Szent Ferenc sírját őrző assisi zárandoktemplom szintén az egyik legkeresettebb zárandokhely volt a kora újkori Itáliában.

Az utazók Rómába érve egy Fabian(o) Casanelli nevű férfitől béreltek szállást, amelyben „9 hazat [azaz szobát] egy camorat egy konyhat” használhattak; bérlőjük pedig a fűtéshez és a főzéshez-sütéshez szükséges fát is rendelkezésükre bocsátotta, Höfflinger és Ádám szerint is igencsak alacsony dí-

³⁸ „Ex parata pecunia exposuimus pro coemendis rebus necessariis pro factura vestium, et indusiorum pro gladio, ocreis, calcaribus, valisia, et aliis rebus ad victum necessariis sedecim coronatos, quarum expensarum specificationem ego V[est]rae Ill[ustriss]mae D[omi]na[ti]oni modo transmitterem [...]” – SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [číslo škatule 117], fol. 34.

³⁹ Uo. fol. 35.

⁴⁰ Uo. fol. 36.

jért.⁴¹ A levelekből sajnos nem derül ki, hogy a város melyik részén állt a ház. Az ifjú mellé fogadott tanítók mindenesetre ide érkeztek, Ádám tehát nem látogatott tanintézményt.⁴² Első leckéit olasz nyelvből és jogból vette. Ezeket délelőtt tanulta; nem sokkal később már délután is lettek órái: számtant, építészetet, pontosabban erődépítészetet (*fortificatiót*) és lant- vagy gitárjátékot (*lusus chytarrae*) tanult. Ezekhez a stúdiumokhoz csatlakoztak nem sokkal később a reggeli órákban a testet erősítő gyakorlatok. Ezek legtöbbször összefoglaló nevükön, *ars gladiatoriaként* szerepelnek a levelekben.⁴³ Egy későbbi, a firenzei lovagi tanulmányokról tudósító levél, illetve analógiák révén tudható, hogy e gyakorlatok legtöbbször lovaglásból, kardvívásból, dárdahajtásból, súlyemelésből (!) álltak.⁴⁴

Tanulmányai mellett Ádámnak Rómában volt egy másik fontos feladata is: ismeretségeket kellett kötnie az ott-tartózkodó fiatal rendekkel, illetve az egyházi és politikai elit tagjaival. Ezt már odaérkezésük után elkezdhette az ifjú, amiről az ő január 21-i és Höfflinger február 4-i levele is beszámol. Ekkor már túl volt első pápai audienciáján, felkereste Ferdinand von Fürstenberget (1626–1683), VII. Sándor pápa titkos tanácsosát, illetve a Mansfeld ifjakkal (valószínűleg a nála néhány évvel idősebb Karl Adammal [1639–1692] és Heinrich Franzcal [1640–1715]) együtt ebédelt a Rota Romana dékánjánál, Carlo Cerri (1610–1690) bíborosnál.⁴⁵ Már a tél folyamán felmerült, hogy Ádámék Rómában tartózkodásuk idejére hintót béreljenek. Róma a 17. században Európa egyik legnépesebb városa volt; úthálózata folyamatosan bővült a kora újkorban, amire szüksége is volt a fontos egyházi, közigazgatási, kereskedelmi központjai és nem utolsósorban a látványosságai között lévő nagy távolságok miatt. A korszerűen kialakított utakon kocsik százai közlekedtek. A kocsibérlés nem csak a komfort miatt volt szükséges velejárója a római tartózkodásnak; a hintóval való közlekedés a családok reprezentációját szolgálta. Ennek fontosságával Erdődy Imre is tisztában volt, de a bérlés költségeit csak az utazók római tartózkodásának utolsó másfél hónapjában tudta fedezni.⁴⁶ Ezt akkor már a reprezentáción felül Ádám augusztusi gyengélke-

⁴¹ SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [číslo škatule 117.], fol. 36; SNA, ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy. Listy Adam Erdődy [číslo škatule 116.], fol. 4.

⁴² „Cum Magistro linguae, et nunc cum Doctore Juris quotidie exercitium domi cum profectu D[omi]ni Junioris satis fructuose impenditur, cuius salarium ad quadraginta scutatos perveniet habita vero ratione temporis quo instruit.” – SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [číslo škatule 117.], fol. 81–82.

⁴³ Uo. fol. 74.

⁴⁴ Uo. fol. 72.

⁴⁵ Uo. fol. 39.

⁴⁶ Uo. fol. 61.

dése (szinte az egész hónapban beteg volt) és a szeptemberi nápolyi utazásuk is indokolta.⁴⁷

Höflinger 1662. március 11-én kelt levelében tudósította Imrét arról, hogy megérkezett Rómába Ádám unokatestvére, Sándor is, aki korábban hosszabb időt töltött Velencében, és már ekkor tervezte, hogy itáliai tanulmányai végeztével beutazza Franciaországot és Spanyol-Németalföldet.⁴⁸ Egy héttel később írt levelében Höflinger hosszan magyarázza Imrének, hogy miért lenne szükséges, hogy ők is csatlakozzanak Sándorhoz annak francia és németalföldi útja során. Fő érvei között a főúri udvarok meglátogatásának lehetősége és a *fortificatio* tudományának a legjobb tanároktól való elsajátítása (illetve a spanyol-németalföldi erődítmények felkeresése) szerepeltek.⁴⁹

3. kép Giuseppe Maria Testana:
Giulio Rospigliosi bíboros, 1657 után
The Trustees of the British Museum

Mielőtt végleg elhagyták volna Rómát (csaknem egyévi ott-tartózkodás után), 1662 szeptemberében Nápolyba utaztak. Október 5-én mind Höflinger, mind Ádám levelet írt Imrének, de az utat egyikük sem mutatta be bennük. Mindössze annyi tudható meg, hogy Ádám Giulio Rospigliosi (1600–1669) (3. kép) bíboros (a későbbi IX. Kelemen pápa) ajánlólevelével látogatást tett a spanyol király nápolyi alkirályánál, Gaspar de Bracamonte y Guzmánnál (1595/1596–1676).⁵⁰

Rómában ezt követően még egy hónapot töltöttek, majd a Rospigliosi bíboros által használatukra bocsátott kocsin Firenzébe indultak tovább, ahol két hónapig időztek. A Toszán Nagyhercegség központjában Ádám elsősorban lovaglást tanult, amiben saját bevallása

⁴⁷ Uo. fol. 61.

⁴⁸ Uo. fol. 45–46.

⁴⁹ Uo. fol. 47.

⁵⁰ SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [císló škatule 117.], fol. 61–62; SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy. Listy Adam Erdődy [císló škatule 116.], fol. 17–18.

szerint tehetségesnek bizonyult. A firenzei tartózkodás idején két rövidebb utazást is tettek. Először felkeresték Szent Ferenc stigmatizációjának helyszínét, a várostól keletre fekvő La Vernát; majd egy kilencnapos út során meglátogatták Pisát, Livornót, Luccát és Pistoíát.⁵¹ A levelekből sajnos egyáltalán nem derül ki, hogy Ádám milyen ismeretségeket kötött Firenzében, illetve hogy a város mely látványosságait kereste fel.⁵² Höfflinger azonban beszámolt arról, hogy az ifjút audiencián fogadta II. Medici Ferdinánd toszkán nagyherceg.⁵³

Még az 1662. év végén (december 29-én) elérték Velencét, ahová az Apennineken és Bolognán keresztül jutottak (öt nap alatt). Noha a városban több mint egy hónapot időztek, ott-tartózkodásuk részleteiről alig tudható meg valami. Csupán az derül ki Höfflinger egy január végi, majd egy február végi (és már Milánóból írott) leveléből, hogy korábban tervezték elhagyni Velencét, de a továbbutazás költségeit fedező váltó nem érkezett meg hozzájuk. A januárt Ádám így a korábbi (elsősorban jogi) tanulmányok ismétlésével töltötte.⁵⁴ A velencei levelekben azonban újabb (úti)terveket vázolt fel Höfflinger. Az út itáliai szakaszát a következőképp szerette volna lezárni: Vicenzán, Veronán, Mantován, Parmán, Piacenzán és Genován keresztül Torinóba akart utazni az ifjával, hogy ott részt vegyenek a savoyai herceg, II. Károly Emánuel és Françoise Madeleine d'Orléans esküvőjén. Ezután Milánót és Bresciát érintve Tírol felé indultak volna tovább.⁵⁵

Az útvonal azonban némileg változott a tervekhez képest. Piacenzából nem Liguria, hanem Lombardia felé vették útjukat. Milánóban is több mint egy hónapig időztek, ahol Ádám ismét régi tanulmányaival – az olasz nyelvvel, a joggal, a számtannal és a *fortificatió*val – foglalkozott. A nevelő leveleiben ekkorra már visszatérő elem, hogy a korábbi utazások állomásait írja le, illetve hangsúlyozza, hogy Ádám oktatását mindig igyekezett a lehetőségekhez mérten optimalizálni. Höfflinger utolsó, meglehetősen hosszú misszilise 1663. március 7-én kelt Milánóban. Korábbi leveleiben szinte kivétel nélkül szerepelt a továbbutazás terve, de ebben semmilyen információt nem találunk arra vonatkozóan, hogy Höfflinger hogyan képzelte el az út következő szakaszát. Ádám unokatestvéréről azonban azt a hírt adja, hogy ő akkor készült elhagyni Sienát, ahol a tél folyamán időzött.⁵⁶ 1663 áprilisában, amikor

⁵¹ SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [číslo škatule 117.], fol. 65; SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy. Listy Adam Erdődy [číslo škatule 116.], fol. 21–22.

⁵² Höfflinger szerint minden fontos látnivalót megtekintettek („omnia notatu digna Florentiae per-lustravimus”). – SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [číslo škatule 117.], fol. 67.

⁵³ Uo. fol. 67.

⁵⁴ Uo. fol. 69–70., 77–78.

⁵⁵ Uo. fol. 67–68., 69–70.

⁵⁶ Uo. fol. 72.

Ádám utolsó levele keletkezett, már a délnémet utazásról is lemondtak. Imre a Velencén keresztül való hazatérést javasolta nekik, de Ádám levelében olyan útvonalat szorgalmazott, amely még nem látott udvarokat érintett volna.

„Azért mi el vigisvén I[ste]n segedelmivel az folnevezet Utakat minden kisedelem nekult talam által menvén Salts Burgon es Isprukon Maria Czelre Griczre es ugy Ngdhoz mely minekunk az kociget maid annira hozza mind ha Vilencin menenk de mivel iob valamivel megh todani es ezeket az helieket megh latni hogy sem azon köciget ell kuteni es az fölnevezet heleket sem latni.⁵⁷

További források hiányában azonban nem tudjuk megmondani, hogy miként végződött Erdődy Ádám *Kavalierstourja*.

A *Kavalierstour* mint átmeneti rítus. Erdődy Ádám példája

Az ifjak oktatásáról szóló történetírói munkák legtöbbször a tanítás és nevelés elméleti hátterét, az intézményi kereteket, a taníttatás költségeit, a családi stratégiákat, a tanulmányok kulturális hozadékát, az általuk biztosított karrier- és kapcsolatépítési lehetőségeket vagy a társadalmi mobilitást vizsgálják. Noha jelen kötet tanulmányai (miként az azt megelőző konferencia előadásai) ugyancsak hasonló kérdésekkel foglalkoznak, úgy vélem, releváns lehet egy másik megközelítés is. A *Kavalierstour*-kutatások ugyanis a fent említett elemzések mellett lehetővé tesznek olyan megállapításokat, amelyek az utazó-tanuló fiatalok fizikai és emocionális állapotára, illetve átmeneti társadalmi státusára vonatkoznak. A vizsgálat tárgyai tehát azok a fiatalok, akik életük egy tranzitórius fázisát élik meg, egy átmeneti rítus résztvevői.

Amióta Arnold van Gennep etnológiai kutatásai eredményeként felállított modellje nagyobb nyilvánosságot kapott, illetve elkezdte használni azt a történettudomány, továbbá az ő hármas rendszerének, pontosabban az átmeneti rítusnak a középső, határhelyzeti szakaszát antropológiai módszerekkel leíró Victor Turner vizsgálatait is beépítette saját kutatási módszerébe, a *Kavalierstour*rral foglalkozó szakirodalomban is megjelent a rendi ifjak tanulmányútjainak átmeneti rítusként való felfogása. A megállapítást azonban

⁵⁷ SNA, UAE, Korešpondencia Imrich Erdődy. Listy Adam Erdődy [číslo škatule 116.], fol. 26–27.

nem követték behatóbb vizsgálatok. A monográfiák (jó esetben is) mindössze néhány bekezdést szenteltek van Gennep modelljének bemutatására.⁵⁸

Mind a jelen vizsgálatba bevont cselekvéslogikai séma, mind az azon alapuló elmélet a 20. században keletkezett. Arnold van Gennep az 1909-ben megjelent *Les rites de passage* című könyvében⁵⁹ a (kisebb és nagyobb) közösségek által alkalmazott szertartások (térben és időben is) univerzális sémáját vázolta fel. A szerző a társadalmilag konstruált életszakaszok közti váltáskor lezajló rituális folyamat három fázisát határozta meg: az elválasztó, a határhelyzeti és a befogadó szakaszt. A másik elmélet kidolgozója, van Gennep megfigyeléseinek és modelljének kritikusa, egyben továbbgondolója, Victor Turner brit antropológus volt. Könyvének zárszavában már van Gennep is hangsúlyozta az általa meghatározott, de még további analízisre szoruló, olykor több év hosszúságúra nyúló határhelyzeti (liminális) szakaszok önállóságát.⁶⁰ Turner e határhelyzeti szakaszokat, azok résztvevőinek tulajdonságait, illetve a liminalitás és a strukturált társadalom (azaz maga a *struktúra*) viszonyát elemezte az 1960-as években a New York-i Rochester Egyetemen tartott előadásaiban.⁶¹

Arnold van Gennep és az átmeneti rítus

A van Gennep által megalkotott rítuskategória és annak hármas felépítése jól használhatóvá vált az etnográfusok, etnológusok, kulturális antropológusok, szociológusok, sőt a történészek által összegyűjtött adatok rendszerezésében is. Van Gennep könyvében egymás után sorjáznak azok a példák, amelyek alátámasztják a szerző feltevését: az átmeneti rítusok egymástól térben és időben távol eső közösségekben is mindig ugyanúgy játszódnak le. Ezen szertartások

⁵⁸ Például Bruce Redford: *Venice and the Grand Tour*. New Haven–London, 1996. 18.; Stannek: *Telemachs Brüder*, 19–20.; Leibetseder: *Die Kavalierstour*, 205–206. (szerinte a Kavalierstour nem tekinthető átmeneti rítusnak); Bender: *Die Prinzenreise*, 16.; Verhoeven: *Europe within Reach*, 19–20., 271–272.

⁵⁹ Magyar nyelvű fordítása – csaknem száz évvel a könyv első kiadása (Paris, 1909) után – 2007-ben jelent meg. A továbbiakban erre a munkára hivatkozom: Arnold van Gennep: *Átmeneti rítusok*. Ford. Vargyas Zoltán. Bp., 2007.

⁶⁰ Van Gennep: *Átmeneti rítusok*, 181.

⁶¹ Turner az 1969-ben Chicagóban megjelent *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure* című kötetben gyűjtötte össze előadásainak szövegeit. A tanulmányban a munka 2002-ben megjelent magyar nyelvű kiadására hivatkozom. Victor Turner: *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra. A Rochesteri Egyetemen (Rochester, New York) 1966-ban tartott Lewis Henry Morgan-előadások*. Ford. Orosz István. Bp., 2002.

*„hármás osztásának, az »elválasztó« (rites de séparation), »határhelyze-ti« (rites de marge) és »befogadó« (rites d'agrégation) fogalmának a lényege röviden összefoglalható: valaki egy kiinduló állapotból vagy státusból egy átmeneti perióduson keresztül eljut egy másik állapotba vagy státusba”.*⁶²

Ez a (mára evidensnek számító) modell könnyű adaptációt tett lehetővé. Mindazonáltal van Gennep nem törekedett modelljének teoretizálására. A munka mégsem nélkülözi a szerző által tett felismeréseket, a nagy anyagismeretre támaszkodó „megérzéseket” (amelyeket a későbbi kutatások általában igazoltak).⁶³ Van Gennep munkájának tehát a rítusok hármás tagolását bizonyító példái mellett sokkal több, a társadalomtörténet-írás számára is megfontolandó felvetése és mondanivalója van – még ha azok nincsenek is koncepciózusan kifejtve.

A szerző első kiemelkedően fontos észrevétele az, hogy az egyén egyik társadalmi státusból a másikba való átmenetét mindig a (szűkebb vagy tágabb) társadalom kontrollálja – hiszen a közösség (és nem az egyén) számára fontos a „rend”, a strukturált társadalom fenntartása.⁶⁴ Ez a megállapítás implikálja van Gennep (mára végérvényesen igazolt) felfogását, miszerint az emberi életút tagoltságában, illetve az egyik életkori státusból a másikba való átlépéskor a kulturális-társadalmi tényező a biológiai fölé emelkedik. Más-ként mondvá:

*„a férfiak és nők nemcsak megszületnek, nemzenek és meghalnak, hanem szertartások révén lesznek azzá amik”. Tehát „mindaz, amit »korként«, »korosztályként«, »korral együtt járó státusként« természetesnek tartunk, döntő többségében társadalmi vagy kulturális konstrukció”.*⁶⁵

A beavatási rítusok közül van Gennep az indiai kasztrendszer felsőbb társadalmi rétegeinek szertartásait vizsgálta behatóan. Egyik legfontosabb megállapítása az, hogy a kasztrendszerben a társadalmi rendbe való tartozás ugyan örökletes, de a gyermekeket és az ifjakat nem tekintik kasztjuk teljes jogú tagjainak, hanem a politikai-jogi és társadalmi elemekben bővelkedő szertartások útján léptetik be őket saját kasztjukba.⁶⁶ Ez az alapvetés a kora újkori európai rendi társadalom beavatási szertartásaira (például a címek adományozásával járó ceremóniákra), köztük magára a *Kavalierstourra* is vonatkoztatható.

⁶² Vargyas Gábor: Arnold van Gennep és az átmeneti rítusok. In: Van Gennep: *Átmeneti rítusok*, 7–35., 25.

⁶³ Uo. 27.

⁶⁴ Van Gennep: *Átmeneti rítusok*, 42.

⁶⁵ Vargyas: *Arnold van Gennep*, 23.

⁶⁶ Van Gennep: *Átmeneti rítusok*, 118–119.

Jelentős észrevétel, hogy az átmeneti rítus három szakasza fontosság és kidolgozottság tekintetében távolról sem egyenlő.⁶⁷ Van Gennepe modellje tehát nem merev: a hármass felosztás ellenére néhány esetben egy-egy szakasz erősen, míg a többi rítusfázis alig érzékelhetően van jelen. A *beavatási rítusoknak* legfontosabb, tartalommal leginkább feltöltött része a határhelyzeti szakasz. A törzsi társadalmak rítusait elemezve van Gennepe a következő megállapítást teszi:

„Néhány törzsnél az avatandót mintegy halottnak tekintik, s az avatás első fázisában [saját kiemelésem – U. B.] végig az is marad. Ennek ideje hol rövidebb, hol hosszabb, lényege pedig az, hogy az avatandót testileg-lelkileg legyengítik, nyilván azért, hogy emlékezetéből teljesen kitörlődjön a gyermekkora. Aztán pozitív fázis következik: megtanítják a hagyományos jelekre, fokozatosan végigcsináltatják vele a totemisztikus szertartásokat, elmondják neki a mítoszokat stb. [...] Ahol az avatandót mintegy halottnak tekintik, ott előbb feltámasztják, majd megtanítják élni – másképpen, mint gyermekkoraiban.”⁶⁸

Arra csak következtethetünk, hogy mind a legyengítés, mind a pozitív fázis a liminális szakasz része. (Turner ezt később evidensnek tekinti.)

Az utolsó fontos megállapítás, amit szükségesnek tartok megemlíteni, az átmeneti rítus határhelyzeti szakaszára vonatkozik. A liminális szakaszban járók számára a közösség általában egyrészt biztosítja a társadalmi-jogi rend felfüggesztését, másrészt viszont korlátozza a rítuson áteső személy számára a társadalmi életben való részvételt.⁶⁹ Ez megint csak annak a bizonyítéka, hogy a közösségnek (a társadalomnak) az egyén fölötti kontrollja felerősödik az átmeneti rítus idején. A külső irányítás megnyilvánulási formái pedig kétirányúak: az átmeneti rítust „elszenvedő” számára a társadalom egyszerre tesz olyan engedményeket, biztosít olyan privilégiumokat, amelyeket a társadalom többi tagjának nem; eközben azonban korlátozza is szabadságát, mozgásterét.

Victor Turner és a liminális szakasz

Turner tanulmányaiban az átmeneti rítus középső, határhelyzeti szakaszát vizsgálta behatóan; illetve azt sok esetben önálló egységnek is tekintette: ez

⁶⁷ Uo. 48.

⁶⁸ Uo. 98–99.

⁶⁹ Uo. 125.

a liminalitás, a résztvevője pedig a liminális személy. A liminális szakasz időbeli dimenziói akár évekre, évtizedekre kiterjeszthetők. A van Gennep által meghatározott átmeneti rítus egy szakaszát, illetve az abban részt vevő egyént ezzel sokszor mintegy le is választotta a van Gennep-i átmeneti rítusról. A liminális személyt önálló tulajdonságokkal ruházta fel, és a társadalmi struktúrára kívülinek tekintette. A liminális személyek közösségét pedig *communitas*nak nevezte el, amely mindenkor a társadalmi struktúrával *ellentétesen* és spontán szerveződött/szerveződik. A *Kavalierstour*-kutatások számára a legérdekesebb tanulmányok azok, amelyek a *Liminalitás és communitas*, valamint az *Alázat és hierarchia; a státusemelkedés és a státusmegfordítás liminalitása* című előadásokból születtek.⁷⁰

Turner első tanulmányában megerősíti azokat az átmeneti rítus középső szakaszán áthaladó személyre vonatkozó jellemzőket, amelyeket már van Gennep is meghatározott: „a »liminális« szakaszban a rituális szubjektum (az »utazó«) jellemzői bizonytalanok; olyan kulturális területen halad át, amely alig vagy egyáltalán nem emlékeztet a múltbeli vagy az eljövendő állapotra”.⁷¹ „A liminális személyek sem itt nincsenek, sem ott; a jog, a szokás, a konvenció és a szertartás által kijelölt és elrendezett pozíciók köztes területén helyezkednek el.”⁷² Az átmeneti rítusok középső szakaszán átesőknek

„liminális lényként nincs státusuk, tulajdonuk, megkülönböztető jegyük, világi öltözetük, amiből kiderülne rangjuk vagy társadalmi szerepük. Röviden: semmi olyasmivel nem rendelkeznek, ami megkülönböztetné őket a többi beavatandótól. Viselkedésük általában passzív és alázatos; engedelmesen követniük kell instruktoraik utasításait, szó nélkül el kell fogadniuk az önkényes büntetést. Mintha egy uniformizált állapotra redukálnák, vinnék vissza őket, hogy azután »újraformázzák« és új képességekkel ruházzák föl őket, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy képesek legyenek megbirkózni életük új szakaszával.”⁷³

A liminális személyek legfőbb jellemzője tehát a társadalmi értelemben való sehova sem tartozás, az alázatos viselkedés, az állandó bizonytalanság – és a hasonló helyzetben lévő társaikkal, azaz a többi beavatandóval való *azonosság*.

Turner másik fontos megállapítása erre a bizonyos azonosságra vonatkozik. Az egyenlő státusú egyének a liminális szakaszban közösséget alkotnak, mégpedig olyat, amely strukturálatlan és differenciálatlan, és spontán ke-

⁷⁰ A két tanulmány: Turner: *A rituális folyamat*, 107–144. és 180–218.

⁷¹ Turner: *A rituális folyamat*, 107.

⁷² Uo. 108.

⁷³ Uo. 108.

letkezik. Így ez a közösség a politikai-jogi-gazdasági pozíciók hierarchikus rendszerének, azaz a strukturált, differenciált társadalomnak az ellentéte.⁷⁴

Turner mindemellett hangsúlyozza azt a dialektikus viszonyt, ami a társadalom (azaz a struktúra) és a *communitas* között áll fenn. Ennek a dialektikának több rétege is van. Az átmeneti rítusok során azért szakadnak ki az egyének a társadalomból a *communitas*ba, hogy liminális állapotukból és tapasztalataikból új erőt merítve ismét visszatérjenek a társadalomba.⁷⁵ A liminalitást és a *communitas*t a társadalom idézi elő, de nemcsak azért, hogy a maga számára az átmeneti (illetve beavatási) rítusokon keresztül új (és hasznos) tagokat szerezzen, hanem hogy tanuljon a liminális személyektől és az ő közösségüktől, a *communitas*tól. A társadalom által generált vagy csupán megfigyelt liminális, egyben alsóbbrendűnek tekintett helyzetek segítenek megtapasztalni a strukturált társadalomnak egy nála „épebb”, „egészebb” közösségi formát. Ezért gyakori az, hogy a liminális személyeknek (a „gyengéknek” / „legyengítetteknek”) rituális hatalmat tulajdonít a társadalom.⁷⁶ Ha az átmeneti rítusokat nézzük, akkor azok során a társadalmi lét két alapvető fajtája él egymás mellett, sőt világítja meg egymást. A társadalmi struktúrából való kiszakítottág alapfeltétele egy alacsonyabb társadalmi státusból egy magasabba való jutásnak, mert a státusnélküliség érteti meg a szubjektummal a (korábbi és) későbbi állapotát.

Turner azt is leszögezi, hogy a *communitas* nem keverendő össze a kevésbé strukturált, a nyugati tudományosságban sokáig primitívnek nevezett társadalmakkal. Az az összes egykori és jelenbeli társadalom egy dimenziója. Másik fontos megállapítása, hogy a *communitas* nem létezhet struktúra nélkül, illetve a struktúra helyett. Önmagában nem tartható fenn sokáig, hiszen egy bizonyos idő után maga is struktúrává merevedik.⁷⁷

Másik tanulmányában két liminális állapotot különböztet meg: a státusemelkedést és a státusmegfordítást. A státusemelkedés rítusait jellemző liminalitás során a rítusban résztvevő *visszafordíthatatlanul* magasabb társadalmi pozícióba kerül (így ez a határhelyzet az átmenetileg legyengített erősek, de ezáltal erősebbé válók liminalitása).⁷⁸ A státusemelkedés rítusai életválságrítusok. (A *Kavalierstour* például státusemelkedési liminalitás volt, amelynek során [illetve lezárultával] a beavatott megkérdőjelezhetetlenül magasabb státusba, a felnőtt társadalomba emelkedett.) A státusmegfordítási liminalitás gyakran (de nem minden esetben) ciklikusan tér vissza, alacsony státusú egyéneket emel ideiglenesen magas státusba, hogy aztán

⁷⁴ Uo. 109.

⁷⁵ Uo. 142.

⁷⁶ Uo. 112–113.

⁷⁷ Uo. 144, 146.

⁷⁸ Uo. 181.

ismét visszahelyezze őket eredeti társadalmi pozíciójukba, és fordítva: magas státusúakat „fokoz le”, hogy aztán azok megerősödve térhessenek vissza eredeti pozíciójukba.⁷⁹ Turner – Mihail Bahtyin karneváleméletét még nem ismerve, de vele szinte azonos megállapításokat téve – az utóbbinak szentel nagyobb figyelmet, de ezen vizsgálatait a *Kavalierstour*-kutatásokban nem alkalmazhatók, hiszen itt a rituális folyamat végén nem történik változás a (jogi) státusban, illetve a *Kavalierstour* esetében a cél az egyirányú mozgás, az emelkedés.

A *Kavalierstour* mint átmeneti rítus. Erdődy Ádám példája

Erdődy Ádám, mai szemmel nézve, nagyon fiatalon, alig több mint tizenöt évesen indult európai tanulmányújtjára – hogy a *státusemelkedési rítus* végén a rendi társadalom teljes jogú tagjává váljon. A *Kavalierstour*t teljesítő fiatalok életkorában számottevő különbségekkel találkozunk: voltak olyanok, akik Ádámhoz hasonlóan már az *adolescentia* kezdetén (tizennégy-tizenöt évesen) útnak indultak, de akadtak olyanok is, akik a *iuventus* végéhez közeledve (huszonnégy-huszonöt évesen) tértek haza külföldi körútjaikról. A *Kavalierstour* vége azonban mindenki számára ugyanazt jelentette: a belépést a „felnöttek világába”. Nem fontos újból hangsúlyozni, hogy az átmeneti rítusban való részvétel nem a biológiai életkor függvénye volt, viszont a *Kavalierstour* teljesítése határozta meg azt, hogy a fiatal nemes új „társadalmi életkorba” léphetett. Ahogy azt van Gennep is kiemelte – aki nemcsak kortárs és Európán kívüli (törzsi) közösségeket vizsgált, hanem példái között ott vannak az európai, gyakran az írást is ismerő, sőt történeti példák is –, a születési előjogok nem jogosították fel a fiatalokat arra, hogy automatikusan tagjai legyenek saját társadalmi csoportjuknak, befogadást nyerjenek tagjaik közé. Különösen jellemző volt ez a kora újkorban, amikor képzett nemesség szükségeltetett az udvari hivatalok, de a diplomácia és a hadvezetés élére is. Ha – a francia abszolutizmus korára alkalmazott fogalmakkal élve – a „kard nemessége” (*noblesse d’épée*) politikai hatalmát továbbra is meg akarta őrizni a közép- és kisnemesség tagjaiból formálódó „taláros nemességgel” (*noblesse de robe*) szemben, tagjaiknak képezniük kellett magukat; nekik maguknak is „taláros nemessé” kellett válniuk. Amikor (tanulmányai eredményeként) egy arisztokrata elérte az udvari hivatalt, akkor a képzettségét megerősítő, régóta birtokolt privilégiumai miatt domináns pozícióba kerülhetett az alacsonyabb származású „taláros nemessel” szemben. A *Kavalierstour* mint kizárólag az arisztokrácia által művelt tanulmányi szakasz

⁷⁹ Uo. 180–182.

így különös fontossággal bírt, úgy is, mint a társadalom legfelsőbb csoportjába tartozók közösségének erősítője. Így kellett ennek lennie Erdődy Ádám esetében is, akinek az apja tudatában volt a tanulmányút fontosságának és az utazás mind gyakorlati, mind szimbolikus jelentőségének. A külföldről hazatért Ádám a következő években számos címmel gyarapodott, ami megerősítette új pozícióját, a rendi társadalomba való felvételét.

A *Kavalierstourokról* tudósító források nagy hátránya, hogy nem szólnak az átmeneti rítus elválasztó és befogadó szakaszáról, hiszen azok az út, azaz a liminális fázis során keletkeztek. Így nagy jelentőséggel bír, hogy Erdődy Ádám egy leveléből az elválasztó szakasról – de legalábbis annak egy mozzanatáról – is rendelkezünk információval. Az ifjú mint olyan liminális személy, aki tudatában van átmeneti státusával, egy Ljubljanában kelt levelének sorai szerint maga is a társadalmi normák elfogadója volt azzal az aktussal, hogy megkérte apját, hogy egy bizonyos ruhadarabját adja oda „Magdalenicz fiának régi jámbor szolgálatjáért”.⁸⁰ Nem tudjuk, ki volt a megadományozott, de Ádám nemcsak régi ruhájától vált meg (rituális módon), hanem kardjától is, amit már indulása előtt átadott „Magdalenicz fiának”. Útjuk első állomásán pedig elkészítették Ádám új, az utazás (és a lovagi tanulmányok) alatt viselt ruháit. Ez az új öltözet már a határhelyzeti fázis egy jelölőjeként szolgált.

Van Gennepnek a liminális szakasról tett kijelentései alkalmazhatóak a *Kavalierstourokra* is. Az egyik olyan kritérium, amelynek a fiatalok körútjai teljes mértékben megfelelnek, az a határhelyzeti szakasz sajátjaként megállapított *materiális átmenet*, azaz a rítusban részt vevő személy (lakó)helyváltoztatása. A beavatandó nemesi ifjaknak is határokat kellett átlépniük – több szinten is, de ez esetben a primerként felfogott, térbeli helyváltoztatáson van a hangsúly. A fiúk elhagyták megszokott lakóhelyüket vagy fiatalkori tanulmányaik színhelyét – mintegy „száműzték” őket saját közösségükből –, és egy ismeretlen világ felé vették útjukat. A helyváltoztatás regisztrálása mellett van Gennep és Turner is szól arról, hogy milyen funkciója van a materiális átmenetnek: mindenekelőtt a rítusban résztvevő legyengítése és gyermekkorának elfeledtetése. A legyengítés feladatát a kora újkori utazási viszonyok önmagukban is elvégezheték. A tartósan, kevés megállóval végzett helyváltoztatás és ennek folytán a fizikum más állapotba kerülése a felejtetésben komoly szerephez jutott. Szélsőséges fáradtságról, betegségről számos levél és napló tanúskodik. Ádám is megfázással küzdött az út Velen-

⁸⁰ A teljes idézet: „N[a]g[yságo]dat kérem [...]ros ruhat adgia N[a]g[yságo]d Magdalenicz fianak regi jambor szolgallattiaert én immaran nekié attam az kardomat (...)” SNA, UAE, Korešpondencia Imrich Erdődy. Listy Adam Erdődy [číslo škatule 116.], fol. 2.

céig tartó szakaszáig.⁸¹ Amint aztán az utazók egy-egy városban hosszabban időztek, vagy elértek a lovagi tanulmányok helyszínére, megindulhatott az ifjú felkészítése következő életszakaszára – kezdetét vette a „pozitív szakasz”.

Van Gennep és Turner megállapításai közül kiemelkedően fontosak azok, amelyek a rítusban résztvevőt körülvevő közösségre, társadalomra vonatkoznak. A közösség tagjai között konszenzus van a beavatandó fölötti kontroll kialakításában és annak módozatainak meghatározásában, a „szabályok” betartatásában. Ezek legfőbb kora újkori forrásainak az utazási instrukciók, utasítások számítanak, amelyek szólhattak az ifjakhoz vagy az őket kísérő tanítókhöz.⁸² Sajnos Erdődy Imrétől nem maradt fenn ilyen utasítás, de tartalmára mind az analógiák, mind a levelek tartalmából következtethetünk. A *Kavaliertstourt* teljesítő fiatalok mindennapjait – így Ádámét is – a teljes kontroll jellemezte. Ádámnak mindenben az apa és Höfflinger utasításait kellett követnie. Az ifjú alávetett helyzetének tudatában volt, amint arról egy korai levelének részlete is tanúskodik: „En immaran az N[a]g[ságo]d paranczolattia szerint, és az N[a]g[ságo]d Attiai intése szerint, engedelmissen es iol fogom magamat viselni, ugy hogy az N[a]g[ságo]d Attiai aldasat és szeretetit magam is viseliem megh merhessem.”⁸³

A szabályozás az élet minden területére kiterjedt. A fiatalok kizárólag a nevelő kíséretében mozoghattak, döntést nem hozhattak, nem beszélhettek akárkivel, kapcsolatot a nevelő mellett csak a hozzájuk hasonló státusú személyekkel tarthattak, a szórakozás tiltott volt számukra. Nyilvános viselkedésüket nemcsak az illem (az „udvariasság”) szabályai határozták meg, de hangulatukat sem fejezhették ki (minthogy a túl jó kedv és a túlságos komorság is rossz benyomást kelthetett). Egyik legfőbb kötelezettségük, az udvari társadalomba való integrációhoz vezető út talán legfontosabb lépcsőfoka az uralkodókkal, a környezetükbe tartozó (kormányzati) elit tagjaival való kapcsolat felvétele volt. Amikor az ifjak az udvarba léptek, alávetett helyzetük megszűnt, kivételezetteké váltak. Társadalmi rendjük (korábban számukra ismeretlen) tagjai megkülönböztetett figyelemmel illették őket. Erdődy Ádám esetében a forrásokban ez több helyen is tetten érhető; az egyik legbeszédesebb példa pedig az, hogy egy rendkívül befolyásos bíboros, Giulio Rospigliosi részesítette kitüntetett figyelmében az ifjút, segítette őt római tar-

⁸¹ Padovában is imádkoztak a fiú gyógyulásáért. SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [číslo škatule 117.], fol. 35.

⁸² A peregrinusokhoz, *Kavaliertstourosokhoz* és kísérőikhez intézett utasításokból néhányat közöl: *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*. Vál. és az utószót írta Kovács Sándor Iván, szöveggond. és jegyz. Monok István. Bp., 1990.

⁸³ SNA, ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy. Listy Adam Erdődy [číslo škatule 116.], fol. 2.

tózkodásának idején, sőt (legalább egyszer) maga látogatta meg Ádámot.⁸⁴ Ezt a kettősséget az magyarázza, hogy a liminalitás arra készíti fel az egyént, hogy aztán visszatérjen a struktúrába. A *Kavalierstouren* részt vevő ifjak státusának időnkénti markáns emelkedése bepillantást engedett számukra olyan „világokba”, amelyekben a társadalom legfelsőbb, illetve az uralkodók alatt elhelyezkedő rétegei éltek. Jóllehet a fiatalok nagy része pályája során sosem emelkedett olyan magas társadalmi pozícióba, mint amelynek a világába belekóstolhatott *Kavalierstourja* során, de az ifjaknak a „szélsőségesen fent” állapotát (és annak átmenetiségét) is meg kellett tapasztalniuk a beavatási rítus során.

A „fent” és a „lent” állandóan jelen levő kettőssége a liminális személy bizonytalanságát fokozták. Azt a bizonytalanságot, amelynek talaján formálhatókká váltak, és amely megtapasztalása során, a rítus végeztével „erősebbé”, a társadalom cselekvőképes tagjaivá váltak. A *Kavalierstour*t tevő fiatal mint liminális személy (ki)emelt státusát azonban csak ritkán élhette meg. Helyzetét többnyire a státusnélküliség, az uniformizáltság jellemezte. A fiatal utazóknak nem volt saját tulajdonuk – az egyetlen, amivel rendelkeztek, egyszerű, társadalmi rangjukat általában nem jelölő, sőt azt inkább elrejtő ruházatuk volt.

Van Gennep átmenetirítus-modellje és Turner liminalitáselmélete mindenekelőtt a *Kavalierstourok* társadalmi beágyazottságának és a (kora újkori rendi) társadalom rítusainak megértésében játszik nagy szerepet. Ennek különböző aspektusait igyekeztem megvilágítani az utolsó fejezetben. Mint a bevezetőben említettem, a van Gennep-i séma (és a turneri elmélet) eddig még alig jelent meg a *Kavalierstourok* elemzésében, még akkor sem, ha a szakirodalmak többsége említi mint olyan modellt, amelynek szerepe lehet a jelenség vizsgálatában. A tanulmány e fejezetében van Gennep és Turner szövegeinek szoros olvasásával szerettem volna olyan alapokat kínálni, amelyek segítségével a *Kavalierstourok* forrásai egy új perspektívából is elemezhetőek lehetnek a későbbiekben.

⁸⁴ „Interim quoque D. Cardinalis Rospigliosi qui in intimis Papae versatur consiliis proximis diebus D. Comitem iterum visitabit, ita ut in futurum multos adhuc favores ab eodem sibi polliceri possit (...)” – SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [císló škatule 117.], fol. 61.; „In reditu vero hic Romae a Cardinale Rospigliosi qui summo Pontifici semper ab intimis est, in domo propria honorificentissime visitatus est, ita ut non vulgares ab eodem retulerit honores, qui in futurum tempus magnos favores ipsi polliceri poterit.” – SNA ÚAE, Korešpondencia Imrich Erdődy [císló škatule 117.], fol. 64.

Függelék: a *Kavalierstour* itineráriuma

1661.	október 12–20. <i>október 20–26.</i>	Ljubljana <i>Út Ljubljanából Velencébe. Említett állomások: Gorizia, Muscoli (ma Cervignano del Friuli része)</i>
	október 26.	Velence
	október 27–28.	Padova
	október 31. – november 1.	Ferrara
	november 1–2. <i>november 2–12.</i>	Bologna <i>Út Bolognából Rómába. Említett állomások: Loreto, Assisi</i>
1661.	november 12. – 1662. október vége <i>[1662. szeptember]</i>	Róma <i>Utazás: Nápoly</i>
1662.	november eleje–december 24/25. <i>[1662. november/december]</i>	Firenze <i>Utazások: Pistoia, Lucca, Pisa, Livorno és La Verna</i>
1662.	december 29. – 1663. január vége	Velence
1663.	<i>január vége, február</i>	<i>Út Velencéből Milánóba. Említett állomások: Padova, Vicenza, Verona, Mantova, Parma, Piacenza</i>
1663.	február 28. előtt – április 6. (után)	Milánó
1663.	<i>április 6. (után)</i>	<i>Hazaút. Tervezett állomások: Innsbruck, Salzburg, Mariazell, Graz</i>